

Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları

Latife Tekin's Novels in The Light of Eco-Criticism

Macit Balık*

Özet

Çevre/doğa yazarlara ilham veren vazgeçilmez konulardan biri olagelmıştır. 1980 sonrasında öne çıkan romancılardan biri olan Latife Tekin, doğa tahribatı ve iklim değişikliklerinin yarattığı çevresel sorunlara karşı hassasiyetini romanlarının kurgusal evrenine aktaran yazarlardandır. İlk dönem romanlarında doğayı daha çok animist bir bakışla değerlendiren ve insanın doğanın bir parçası olduğu argümanından hareket eden Tekin, son dönem romanlarında çevreci anlayışını politik bir duruş haline getirerek sistem eleştirisi yapmaya başlamıştır. Bu çalışmada Latife Tekin'in romanlarındaki doğa, iklim ve çevresel unsurlara ilişkin temalar analitik ve karşılaştırmalı bir şekilde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Latife Tekin, Roman, Doğa, Animizm, Eko-kritisizm.

Abstract

Environment and nature has been one of main themes which has given inspiration to authors in literature. Latife Tekin, who began writing after 1980, is a novelist who carries her awareness of nature, particularly an awareness of the destruction of nature to her novels. Tekin, approaches nature with a somewhat animist point of view and in her earlier novels argues that human beings are a part of nature. In her later novels her views on environment turn into a political stance. This study specifies and discusses Latife Tekin's views on nature and environment.

* Yrd. Doç. Dr. Macit Balık, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis.

macitbalik@gmail.com

Keywords: Latife Tekin, Novel, Nature, Animism, Eco-criticism.

Giriş

Türk edebiyatında çevreci eleştiri kuramı ışığında incelemelerin Batı'ya nispeten gecikmiş olduğunu belirten Özdağ ve Alpaslan, çevreci edebiyat eleştirisinin (eco-criticism) 1990'lardan günümüze çok sayıda yazar ve eleştirmen, düzenlenen konferans, yayımlanan bilimsel kitap sayesinde Batı'da kurumsallaşmış olduğunu, hatta üniversitelerde edebiyat ve çevre alanlarında mezuniyet sonrası programlar açıldığını belirtirler.¹ Türk edebiyatı için yeni sayılabilecek olan kuramın en temel ve basit şekliyle “dünya kültürlerine tarihsel, dinsel, felsefi ve toplumsal nedenlerle nüfuz etmiş olan, ‘insanın doğadaki tek ve en temel varlık olduğu’ yolundaki görüşü reddederek, doğada insan kadar doğal çevrenin ve diğer canlıların da hakları olduğu görüşünü”² ön plana çıkardığı söylenebilir. Çevreci eleştiriye çok çeşitli şekillerde tanımlama gayretleri olmuşsa da Özdağ ve Alpaslan'ın önerdiği, Scott Slevic'in tarifinin bugün için en geçerli tanım olduğu görülmektedir. “Doğa yazınının akla gelebilecek her türlü bilimsel yaklaşımla incelenmesi ya da her türlü edebi eserde (ilk bakışta insanın dışındaki doğayla ilgili görünmeyenler de dâhil) ekolojik sezdirilmelerin ve insan-doğa ilişkilerinin tetkiki”³ şeklindeki tanımdan anlaşılacağı üzere çevreci eleştirinin oldukça geniş bir kapsamı vardır.

Çevreci eleştiri, ortaya çıkışından sonra çeşitli doktrinler, ideolojiler ve disiplinlerle kurduğu ilişkiler neticesinde farklı isimler altında da varlığını sürdürmüştür. Bunlardan biri olan eko-feminizm; çevreci eleştirinin feminist duyarlılıkla bir araya getirilen ve kadının doğayla özdeş kabul edildiği fikrine yaslanan bir dünya görüşünün karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalist dünya görüşü veya anarşizmle birleşmesi sonucunda eko-sosyalizm veya eko-anarşizm gibi adlar alan çevreci eleştiri, temelde ekolojik dengenin bozulmasının önüne geçmeyi hedefler. Doğanın tahrip edilmesinin önüne geçme refleksiyle ortaya çıkmış olan bu yeni eleştiri kuramının çerçevesinin çizilmesi ve edebiyat araştırmaları için nasıl yeni bir alan yarattığının anlaşılabilmesi amacıyla kuramın tarihsel seyrine değinmekte fayda var.

¹ Ufuk Özdağ - G. Gonca Gökcalp Alpaslan, “Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, ed. Ülkü Çelik Şavk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 641.

² Ufuk Özdağ - G. Gonca Gökcalp Alpaslan, *agm.*, s. 641.

³ Ufuk Özdağ - G. Gonca Gökcalp Alpaslan, *agm.*, s. 642.

Çevre duyarlılığının “edebi çalışmalar alanında görülmesi 80’li yılların ortalarında Amerika Birleşik Devletleri’nde”⁴ olmuştur. Fakat bu tarihlerden çok daha önce toprağın tahrip edildiği fikriyle ortaya çıkan ve 19. yüzyıl ressamlarından Thomas Cole’ün düşüncelerinde sistematize edilen Leopold’cu düşüncenin, kavrama kaynaklık ettiği söylenebilir.⁵ Zira Cole’ün düşüncelerini aktaran Özdağ, toprak etiğinin ortaya çıkış nedenini şöyle ifade eder: “‘Toprak Etiği’ düşüncesini, kişisel çıkarlar için doğayı tahrip etmenin ve sınırsız ekonomik büyümenin, kınama değil saygınlık gördüğü bir ülkeye uyarı olsun diye kaleme aldım.”⁶ Amerika örneğinde görülen ve yeni yerleşimcilerin kişisel çıkarlar için doğal kaynakları ticari mallar olarak görmelerinin sonucunda doğa, sınırsız tahrip ve yağmalamalarla zenginliğini yitirmeye başlar. 1830’lu yıllarda ortaya atılan bu fikirler birçok yazılı eserde görülen doğa temalarını işaret etmez. Daha çok doğanın insanla olan sıkı bağlarını, endüstrileşmeyle birlikte yok olan doğanın korunmasına dair geliştirilen fikirlerin edebi esere yansımalarını içerir. Ufuk Özdağ, doğacı yazının “endüstri çağının bir yan ürünü olarak”⁷ değerlendirildiğini ve “disiplinler arası bir yazın geleneği”⁸ olarak da nitelenebileceğini ifade eder:

“Doğa yazarı, insan faaliyetleriyle eşsiz doğanın bozulmuş olmasını, yabani doğanın şehirleşmeden ve endüstrileşmeden bunalan modern insana sığınak olmasını, modern insanın doğadan kopukluğunu, bakir kalmış topraklara duyulan tutkuyu ve daha nice konuları sanat ve teknik bilimi birleştirerek anlatır.”⁹

Doğa yazını ve çevreci eleştirinin tek bir kategoride değerlendirilmesinin mümkün olmadığını altını çizen Özdağ, bu tür eserlerde “kimi zaman doğa tarihi bilgisinin, kimi zaman doğaya ilişkin kişisel yaklaşımların, kimi zaman da doğaya dair felsefi yorumların ağırlık kazandığını”¹⁰ aktarır. Toprağın tahribatını önlemek üzere ortaya çıkan fikirler, çevreci eleştirinin yakın geçmişte tartışılan ve teorize edilen bir kavram haline gelmesine kaynaklık eder. Söz gelimi 1993 yılında Batılı Edebiyat Derneği’nin yaptığı toplantıda bunun eleştirel bir akım olup olmadığı tartışılır:

⁴ Burcu Karahan, “Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi”, *Varlık*, Temmuz 2002, sayı 1138, s. 28.

⁵ Ufuk Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold’cu Düşünce*, Ürün Yayınları, Ankara 2005, s.7.

⁶ Ufuk Özdağ, *age.*, s. 7.

⁷ Ufuk Özdağ, *age.*, s. 16.

⁸ Ufuk Özdağ, *age.*, s. 17.

⁹ Ufuk Özdağ, *age.*, s. 17.

¹⁰ Ufuk Özdağ, *age.*, s. 19.

“‘Çevreci eleştiri’ teriminin kendisi başta olmak üzere çevreci eleştirinin bir kuram olup olmadığı, insanla doğa, doğal yaşam, insan dışı varlıkların dünyası ya da diğer organizmalar arasındaki ilişkiyi mi incelediği; yoksa edebî metinlerdeki mekân kavramıyla mı ilgilendiği gibi konularda tam bir görüş birliğinin olmadığı bu makalelerde, yazarların buluştuğu nokta, hepsinin çevre duyarlılığıyla hareket edip çevreci eleştirinin disiplinler arası olduğunu savunmalarındır.”¹¹

Çevreci eleştirinin bağlantı kurduğu disiplinlerden en önemlisi feminizmdir. “Hepimizi öldürmekte olan bir sisteme eşit bir biçimde katılmanın ne kadar anlamı var?”¹² sorusunun cevabını arayan feministler, kadın ve doğanın eril güçler tarafından tahrip edildiği düşüncesinden hareket eder. Çağın dünyasının içine girdiği ekolojik kriz, feministlerin bu konuya eğilmeleri için yeterli bir neden olarak görülmekle beraber, çevreci eleştiriye, feminist düşünce sistemi ve politika açısından önemli kılan başka etkenlerden de söz edilir. Ekolojik kriz, doğal ve dişil olan her şeyden nefret eden “beyaz, batılı ve eril”, felsefi, teknolojik ve ölüm üreticisi sistemlerle ilişkilendirildiği gibi, işçi sınıfının, zencilerin, yerli halkların, kadınların ve hayvanların sistematik bir biçimde aşağılanmasıyla¹³ da bağlantılıdır. Eko feminizmin dayandığı temel argüman, “doğanın ezilmesi ve talan edilmesi ile kadınların ezilip sömürülmeleri arasında küçümsenmeyecek bir ilişkinin”¹⁴ olmasıdır. Bu düşüncelerle ortaya çıkan eko feminizmin amaçlarının da yine kadın doğası ile tabiat arasında kurulan özdeşliğe dayandığını aşağıdaki alıntı açıklamaktadır:

“Eko feminizm ırkçı, etnik, cins, yaş ve sosyal sınıf ve cinsel tercih gibi ölçütlere dayanarak yapılan baskıların ve ayrımcılığın karşısındadır. Kısaca eko feministler kadınların ve doğanın ezilmesinin temelinde ataerkil düşüncenin, kapitalizm, militarizm ve sömürgecilik gibi ideolojilerin; yani egemen olmaya dayanan ilişkiler sisteminin yattığını vurgulamış ve bu durumun incelenmesine yarayacak ilginç formüller geliştirmiştir. Böylece öteki feminist akımlar gibi eko feminizm de üzerinde egemenlik kurma gibi bir temel düşünce sisteminin

¹¹ Burcu Karahan, *agm.*, s. 35.

¹² Fatmagül, Berktaş, “Ekofeminizm ya da Yüreğin İyimserliği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1996, sayı 4, s. 73.

¹³ Fatmagül, Berktaş, *agm.*, s. 73.

¹⁴ Günseli Tamkoç, “Ekofeminizmin Amaçları”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1996, sayı 4, s. 77.

kadınlar üzerindeki etkilerini araştırmayı ve bu sorunu çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır.”¹⁵

Eko feminizmin türlerinden biri olarak ortaya çıkan, “Sosyalist Eko Feminizm” ya da Eko Sosyalizm düşüncesi de kadının üretim-ekonomi ilişkisi içinde tıpkı doğa gibi sömürüldüğü argümanını kullanır. Bu anlayış çerçevesinde eko-sosyalist dünya görüşü şöyle açıklanır:

“Sosyalist ekoloji ilkesi, insanın üretimi ile doğanın üretkenliği arasında bir denge sağlamak potansiyeline sahip olduğu için, doğadaki ekonomi ile insan ekonomisi arasında bir ortaklık kaçınılmazdır. Sosyalist eko feministler nüfus artışının ekolojik açıdan sürdürülebilir bir kalkınma ile uyumlu olarak azalacağına inanmaktadır. Böyle bir kalkınmada kadınla erkeğin iş olanakları eşit, ücretleri eşit, gündüz bakım evleri, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik sistemi de yeterli olmak zorundadır.”¹⁶

Çevreci eleştiriyi feminist ve sosyalist dünya görüşüyle romanlarına yansıtan Latife Tekin’den önce, coğrafyayı ve doğayı kurgularının ana malzemesi haline getiren yazarlardan söz etmek gerekir. Bunlar arasında tüm romanlarında denizi anlatan Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın; (1890 - 1973) kitaplarındaki yer, bitki ve hayvan adlarının ayrı bir inceleme gerektirecek kadar yoğun oluşu ve “Son Kuşlar” adlı öyküsünde örneği görüldüğü üzere, kuşların öldürülmesi, doğal çimlerin yok edilmesi karşısındaki hassasiyetiyle Sait Faik’ten (1906 - 1954) söz edilebilir.¹⁷ Latife Tekin’in doğacı anlayışı ise *Sevgili Arsız Ölüm*’de (1983) Dirmit’in doğa ile kurduğu animist ilişkide, *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda (1984) çevrenin dönüştürülmesinde ve tahrip edilmesinde yansımalarını bulur. Tekin’in ikinci dönem romancılığının başladığını gösteren *Ormanda Ölüm Yokmuş*’ta (2001) eko-feminist duyarlılık kendisini net bir biçimde hissettirir. Doğanın ruh ve bilinç sahibi oluşu ile canlılık izafe edilen varlıklar romanda önemli bir yer tutarken, eko-feminist bir ütopyanın odağa alındığı *Unutma Bahçesi*’nde (2004) tabiatın insanla, insanın ruh coğrafyasıyla bütünleşerek önemli bir sığınak olduğu öne çıkarılır. *Muinar*’da (2006) ise Latife Tekin, romancılığı boyunca farklı yüzleriyle

¹⁵ Günseli Tamkoç, *agm.*, s. 77-78.

¹⁶ Günseli Tamkoç, *agm.*, s. 82.

¹⁷ Burcu Karahan, *agm.*, s. 33-34.

ortaya koyduğu doğacı hassasiyeti, politik ve feminist bir duyarlılıkla ele alır ve romanın geneline yayılan eko-feminist/eko-sosyalist yaklaşımları ile bir tür sistem eleştirisine ulaşır.¹⁸

Tabiatın Ruhü

Latife Tekin'in ilk romanlarında anlattığı toplumun az gelişmiş, kapalı veya gelişme sürecini tamamlamamış yapısı içinde, insan ve doğanın bütünleştiği görülür. Söz konusu toplumlarda doğanın ve eşyanın dili, henüz modernitenin tahrip edici etkisi altında yok olmamıştır. Sözlü kültürlerde doğayla ve doğadaki varlıklarla iletişim halinde olma özelliğinin yanında insanların doğayı değiştirmek gibi bir anlayışlarının olmadığı gerçeğine Tekin'in geleneksel anlatı formlarına yaklaşan ilk romanlarında geniş yer verilir. Yazarın doğacı yaklaşımı, “insan dili dışında kuşların, rüzgârın, kurtların, şelalelerin de bir dili”¹⁹ olduğu, Eliade'ın *Şamanizm*'de (1951) anlattığı üzere, doğanın sırrını bilen bir anlayışın etrafında şekillenir. Bu görüş aynı zamanda “doğanın gelişmiş ve uzun ömürlü bir fenomenolojisi olan animizmin perspektifini tanımlamaktadır.”²⁰ Doğanın bilinç sahibi olduğuna dair inancı da içeren çevreci anlayış, Tekin'in söyleşilerinde de dile getirilir: “Ben dünyanın canlı olduğunu, gerçekten canlı olduğunu, soluk alıp verdiğini düşünüyorum. Bombalar patladığında sadece insanlar ölüyor diye üzülüyorum; dağlar can çekişiyor, kayalar, ovalar inliyor diye de üzülüyorum ve ancak işte eko-anarşistlere, eko-feministlere kendimi yakın hissediyorum.”²¹

Bu bilgiler ışığında *Sevgili Arsız Ölüm*'e bakıldığında Dirmit'in Şamanist sırta erme yetisine ulaşmasıyla ortaya çıkan animistik güce yoğun göndermeler içerdiği gözlenir. Dirmit'in köyde rüzgârla, kuşlar ve çiçeklerle konuşması, Şamanist öğeler olarak okunabileceği kadar, doğanın da ruh ve şuur sahibi olduğu düşüncesini destekleyen göstergeler olarak da değerlendirilebilir. Kente gelindikten sonra da modernitenin yok edici etkisini hissetmeyen Dirmit, parktaki kuşkuş otuyla konuşmasını sürdürür. Doğa az gelişmiş toplumlarda insanın öznesi konumundadır ve insan doğanın öngördüğü şekilde yaşamaya alışkındır. Aktaş ailesinin kente göçünden sonra tabiatla ilişkileri bu minval üzere devam eder. Doğanın insanın öznesi oluşu ile, *Sevgili Arsız Ölüm*'de Dirmit'in sözü edilen varlıklar

¹⁸ Macit Balık, *Latife Tekin'in Romancılığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 124.

¹⁹ Gül Güllü, “Çevreci Eleştiri ve Bir Uygulama”, *Varlık*, Temmuz 1996, sayı 1138, s. 36.

²⁰ Gül Güllü, *agm.*, s. 36.

²¹ Metin, Aydın, “Dilim Çılgılık, Işık Dili Olsaymış Keşke”, (Söyleşi),

<http://www.karakutu.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=9128> ET: 25.01.2010.

tarafından yönlendirilmesinde karşılaşılır. Tekin bu romanıyla doğanın animistik gücünü ortaya koyar ve aynı zamanda yaşanan çevre ve doğayı romanın ana öğelerinden biri haline getirerek çevreci bakış açısının özelliklerinden biri olan “coğrafya”nın kurguya taşınmasına da nesnel karşılıklar sağlar.

Çevreci bakışın sahip olduğu çok yönlü yapı içinde “mikroplu bataklıklar, yerleşilmemiş bölgeler, hayvanlar, şehirler, Kızılderililer, çöp ve insan, teknoloji”²² gibi unsurlara da yer verilir. Tekin, ikinci romanı *Berci Kristin Çöp Masalları*’nda ekonomik nedenlerle köyden ayrılarak büyük şehrin çöplerinin döküldüğü tepelere gecekondur kuran, şehirli olamayan, iki dünya arasında sıkışmış insanların çevre ile münasebetlerine değinerek çevreci-doğacı yaklaşımın farklı bir cephesine yer vermiş olur. Şehrin varoş tabir edilen dış cephesine yerleşen köylüler, şehre ait olan coğrafyayı büyük bir inatla dönüştürerek kendilerine yaşam alanı açarlar. Mekânlarını yaratırken çevresel faktörleri göz ardı eden insanlar, doğayı kirli, sağlıksız, çarpık bir yerleşim yeri haline getirirler. Doğal güçlerin buna izin vermemesine rağmen her seferinde yıkılan evlerin yerine inatla yenisini yaparak hem tabiatın gücüne karşı gelirler hem de bireyleşen kent insanının doğayı sömürerek yaşamasına örnek teşkil ederler. Kurulan gecekondur mahallesi, “rüzgâr” tarafından yıkılır, çatıları uçurular, dahası rüzgâr bebekleri de uçurarak öldürür.

Berci Kristin Çöp Masalları’nda -rüzgârın tüm olumsuz etkilerine rağmen- çevresel faktörleri ve doğa gerçeğini inatla yok sayan gecekondur sakinlerinin benmerkezci insan tipleri gibi görünmeye başlamalarına tanık olunur. Henüz sözlü kültürden aldıkları bilinci yitirmeyen insanların yaşamında rüzgârın insanî vasıflara sahip olması gibi kuşlar da bilinç ve irade atfedilen varlıklar şeklinde kurgulanır. Doğanın sahip olduğu animistik güç, Tekin’in ikinci romanında da böylece ortaya konur. İlk dönem romanlarında doğayı insanla iç içe, aynı dili konuşan, uyum içinde yaşayan, şuur ve ruh sahibi olarak kurgulaması, gelişmemiş toplumların doğanın “özne”liğini kabul edip onun bir parçası olarak yaşamalarından ileri gelir. Romanın geneline hâkim olan parodist tutuma rağmen yazar, doğa-insan ilişkilerini masal dilinin de olanaklarından faydalanarak anlatırken önemli bir soruna; doğanın belli bir düzen içindeki işleyişine durmadan müdahale ederek hayata tutunmanın ağır sonuçları olacağı gerçeğine işaret etmiş olur. Nitekim romanın sonunda temiz ve saf anlamlarını da içeren

²² Gül Güllü, *agm.*, s. 37.

“Berci”likten, ahlâken çökmüş, kirlenmiş ve adeta “fahişe”leşmiş Kristin’liğe evrilen bir mahallenin trajedisi ortaya çıkmış olur.

Uçsuz Bucaksızlığın Sembolü: Orman

Tekin, romancılığının ikinci döneminde doğayı, romanlarının içeriğini oluşturan temel malzemelerden biri olarak kullanır. İstanbul’da uzun yıllar yaşadıkdan sonra doğayla iç içe bir yaşam tercih eden yazarın bu dönüşümünde kirlenen çevre ve bozulan doğal dengenin etkisi vardır. “İnsanın ancak doğayla bütünleşerek mutlu olacağına”²³ inanan Tekin, şehir yaşamından kaçışını “İstanbul’u, Marmara’yı kirllettik, sahillerimizi kaybettik. Bütün dünyada bu böyle... Karadeniz’den zehir akıtıyorlar üstümüze, İzmit Körfezi’ni kaybettik. Ama hâlâ bir şey olmaz, şeklinde davranıyoruz. İnsanın yaşama arzusu ve hayatla ilişkisinde bir aymazlık var”²⁴ diyerek açıklar ve insanın çevreyi hoyratça tahrip etmesine, duyarsızlığına sitem eder. “Politik dönemde unuttuğunu”²⁵ söylediği doğayla iç içe yaşama arzusunun sebeplerini açıklamış olur. Bu dönemden sonra yazılan ilk romanı *Ormanda Ölüm Yokmuş*, yazarın doğacı hassasiyetinin yansımalarını ortaya koyar. Önceki romanlarından farklı olarak bu roman ve sonrasında doğa, kentten kaçmak isteyen insanların dinginlik, sessizlik ve sonsuzluk arayışının mekânı olmaktadır. Söz konusu romanın adından da anlaşılacağı üzere içinde ölümün olmadığı, dinginlik ve sonsuzluk hissini uyandıran, fizikî genişliği kadar ruhsal derinliğe de sahip bir uzam olarak *orman*, kurgunun ana belirleyenisidir. İnsanda sınırsız imgeler kapısı açan büyü bir mekân olarak orman, Tekin’in *Ormanda Ölüm Yokmuş* romanında salt bir çevre/mekân unsuru değil, aynı zamanda roman kişilerinin iç dünyalarının da yansımaları olarak tasavvur edilir. İleride görüleceği üzere orman, bu romanda bitkisel canlılığının ötesinde antropomorfik özelliklerin yüklendiği bir sonsuzluk, uçsuz bucaksızlık evreni şeklinde işlevselleştirilmiştir. Bachelard’ın *Uzamin Poetikası*’nda (1957) ormanın insanda bıraktığı uçsuz bucaksızlık hissi şöyle açıklanır:

“Bu ‘uçsuz bucaksızlık’ gerçekte, coğrafyacının bize verdiği bilgilere dayanmayan bir izlenimler bütününden kaynaklanır. Bir ormanın içinde, sınırları olmayan bir dünyaya daldığımız izlenimine, insanı biraz kaygılandıran bu izlenime kapılmak için, ormanlarda uzun zaman dolaşmamız gerekmez. Nereye gittiğimizi bilmezsek, kısa sürede artık nerede

²³ Latife Tekin - Hasan Ali Toptaş, “Yazara Dil Gerekmez”, *Picus*, Ocak 2006, sayı 30, s. 33.

²⁴ Esra Karaduman Okay, “İçimizde Sonsuz Bir Ruh Var”, <http://www.remzi.com.tr/kitapGazetesi.asp?id=3&ay=2&yil=2007&bolum=1> ET: 04.09.2009.

²⁵ Latife Tekin - Hasan Ali Toptaş, *agm.*, s. 32.

olduğumuzu da bilmeyiz. (...) Özellikle orman, ağaç gövdeleri ve yapraklarının oluşturduğu perdenin sonsuz ötesine uzanan uzamının, gözler için perde oluştursa da eyleme saydam kalan uzamının gizemiyle, gerçek bir aşkıdır.”²⁶

Bachelard’a göre yazarlar için sonsuzluk ilhamı veren ormanı anlatmak aynı zamanda dinginlik arayışı soncunda düşsel de olsa girilmek istenen ideal bir mekân hayalinin somut karşılığıdır. Bachelard, Pierre Gueguen’in *Derin Ormanı*’ndan söz ederken şairin ormana farklı boyutlar eklediğini belirtir: “Gueguen, derin ormana otuz fersahlık koyu yeşil bir alan içinde süt gibi kesilmiş görkemli sessizlik nedeniyle, Dingin Toprak da denildiğini söylerken okuyucuyu ‘aşkın bir dinginliğe, aşkın bir sessizliğe’ davet eder. Orman ses verir, çünkü o ‘süt gibi kesilmiş’ dinginlik titrer, ürperir, binlerce yaşama canlanır. Ne var ki, bu gürültüler ve bu hareketler, ormanın sessizliğini ve dinginliğini bozmaz.” Bachelard; Gueguen’in, ormanın verdiği huzuru, ruhun huzuru olarak gördüğünü söyler ve ormanın bir ruh durumu olduğunu da düşüncesine ekler.²⁷

Tekin, romancılığının ikinci evresinin köşe başında duran *Ormanda Ölüm Yokmuş* ve devamında doğayı kurgunun merkezine alan romanlarıyla insan tabiat ilişkisine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Orman, Tekin’in roman dünyasında görselliğiyle büyüleyici bir mekân olmanın ötesinde sessizliği, dinginliği, uçsuz bucaksızlığı ile içinde bulunanlara ölümsüzlüğü çağrıştıran, aynı zamanda insani özellikler gösteren sınırsız bir simgeler dünyasıdır. *Ormanda Ölüm Yokmuş*, bir yönüyle de ormandaki sesleri, görüntüleri, ışık ve renkleri anlamlandırmaya çalışan gizem çözücü roman kişilerinin iç dünyalarıyla özdeş bir orman tasavvurunu barındırır. Romanın orman merkezli kurgusunun detaylarını incelemek, Latife Tekin’in tabiat-insan ilişkisini edebî metne nasıl başarıyla taşıyabildiğini gösterecektir.

Tekin’in doğa tutkusu ilk olarak *Ormanda Ölüm Yokmuş*’un eski bir ressam olan fakat resmi bırakıp ormanı, ağaçları kendisine yaşam alanı olarak seçen Emin karakteriyle ortaya konur. Roman, Emin ve Yasemin adlı iki arkadaşın görünürde ormanda ama metnin derin yapısında kendi iç dünyalarında gezindikleri bir sınırsızlık mekânını odağa alır. Ormana karşı duyarlılığı içselleştirmiş gizemli bir kişilik olarak çizilen Emin’deki değişim, elinin kaleminden çok çakısına gittiği ve kurşun kalemiyle yaprak resimleri yaptığı bilgisinden anlaşılır. Emin, doğa tutkusunu evine taşımış, orman ile yaşadığı evi bütünleştirmek için

²⁶ Gaston Bachelard, *Uzamın Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008, s. 269-270.

²⁷ Gaston Bachelard, *age.*, s. 271-272.

tavanını bulut resimleriyle kaplamış, topladığı yaprakların bazılarını kitapların arasına koymuş, bazılarını ise duvarlara asmıştır. Emin için “asıl büyük yaratıcı, her şeyi yerinden oynatan rüzgârdı(r) (...), aşındıran su, yağmur, tapılası güneş...”tir.²⁸ Tekin roman kişinin sözleri üzerinden eko-sistem duyarlılığını, tabiatın denge ve dönüşümünü sağlayan güçlere tanrısal özellikler yükleyerek gösterir. Yazar bu romanda kentin karşısına konumlandığı orman tutkusunu ve büyük şehirden çıkıp tabiatla iç içe yaşamı tercih edişini Emin’in ormanla olan derin ilişkisiyle ortaya koyar: “Üç yıldır gidip geldiği ormanın derinliklerinde bir esinti, sessizce ışılan bir gölge olmak özlemiyle erişilmez uzaklıklara yansiyacak... Kentin uğultusunu dalgın dalgın soluyarak saklanıyordu işte.”²⁹ Tekin, çevreci edebiyat anlayışının temel niteliklerinden biri olan doğa-insan birliği, doğanın insan gibi ya da insanın doğa gibi algılanmasını da Yasemin’e söyler:

“Biz de ağaçlar gibiydik, güneşe bağlı... Güneş batınca uyumamız gerekiyordu, senin söylediğin şey, altı ay güneş vardı, altı ay yoktu gibi bir şey oluyor... Keşke fotosentezle ilgili biraz daha fazla şey bilsem, bulup okumam lazım, sanki biz de ışığı alıp bir şeye çeviriyoruz, ya da çeviriyorduk bilmiyorum, değişim böyle bir konuda oldu belki...”³⁰

Doğa tutkusunun kentle karşı karşıya getirilerek anlatıldığı *Ormanda Ölüm Yokmuş*’tan sonra *Unutma Bahçesi*’nde sadece kendi iç düzeni ve eko-sistemin işleyişine odaklanılarak, bir tür ekolojik ütopya şeklinde nitelenebilecek bir bahçenin kuruluşundan söz edilir. Bir bakıma Tekin’in yaşadığı Gümüşlük Akademisi’nin kurguya aktarılmış şekli olan *Unutma Bahçesi*, kentin uzağında, endüstrileşmenin, makine ve fabrikanın etkilemediği, izole edilmiş bir mekân olarak kurulmuştur. Bahçenin doğuşunun sebebi, romanın merkez kişisi Şeref’in doğa tutkusudur. Şeref aynı zamanda doğayı oldukça iyi gözlemleyen, ondaki ruhu ve bilinci fark edebilecek kadar içselleştirmiş bir kişiliğe sahiptir. Romanın anlatıcısı Tebessüm’ün pet şişelerden nefret etmesi ve üretiminin durdurulmasından yana oluşu, Şeref’in “nükleer santralde mühendis olarak çalıştıktan sonra on yıl sessiz bir koyda yaşamış”³¹ olması ve ardından bahçeyi satın alması eko-sosyalist ve eko-feministlerin endüstriyel tesis ve ürünlere karşı-tavırlarının göstergesidir.

²⁸ Latife Tekin, *Ormanda Ölüm Yokmuş*, Everest Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

²⁹ Latife Tekin, *age.*, s. 40.

³⁰ Latife Tekin, *age.*, s. 178.

³¹ Latife Tekin, *Unutma Bahçesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005. s. 207.

Tekin'in doğa tutkusu romanda, tabiatın tüm incelikleriyle yansıtılacak kadar tanınmasında, bilinmesinde ve bilhassa doğaya canlılık izafe edilmesinde ortaya çıkar. Anlatıcı, kaplan desenli çiçekler açan kaktüslerden, karaciğer görünümlü taşlara, üzerinde soluduğu yaprakla aynı renk ve biçimdeki kurbağalara, maymun suratlı örümceklere geçip binlerce ağaç arasında sanki o ağacın uzantısıymışçasına kaçınılmaz bir çekimle gelip sadece fırça ağacına konan fırça pervanelerine kadar birçok ayrıntıyı tanır. Ayrıca Şeref'in, doğanın ince dengesini ve ruhunu kavradığı da aşağıdaki parçadan anlaşılmaktadır:

“Doğada insanı düşlere sürükleyen böyle bir ikizlik durumu vardır. Aynı şeyin büyüğü, küçüğü, bitkisi, hayvanı, insanı... Bir yerlerde dünyanın ikizi uçuyor olmalı, doğa bana bunu söylüyor, kendisinin bir ikizi olduğunu...’ Doğa ve evren hakkında böyle masal diliyle konuştuğu olur bazen. Yüzünü vadiye dönüp geniş zamanlı cümleler kurmaya başladığında bahçedeki bütün canlılar susar. Çok derinlerdeki kıpırtıların işitildiği bir uyku sessizliği kaplar her yeri.”³²

Çevreci edebiyat anlayışında önemli göstergelerden birinin doğaya bilinç ve ruh atfedilmesi olduğundan bahsedilmişti. *Ormanda Ölüm Yokmuş* ve *Muinar* romanlarının ekofeminist anlayışının önemli belirleyenlerinden biri de insani değerler yüklenen doğadır. Orman, fizikî bir mekândan çok antropomorfik özellikleriyle öne çıkarılır. Uğuldayarak sallanan ağaçların kuru bir hışırtıyla silkelenmelerinin ardından rüzgârın inlemeye başlaması, ağaçlarda rüzgârın bilgisinin olması, kaç yapraklarının olduğunu bilmeleri ve ona göre topraktan su almaları, ağaç gövdelerinin uygun aralık koşması, Emin'in ağaçlarda uyandırdığı korku gibi birçok gelişme ormanın animist anlayışla romana yansıtıldığının da işaretleridir. Romanda ağaçlarla ilgili Emin'in anlattığı anılardan birinde “Banos'ta yürüyen ağaç” gördüğünü söylemesi, Jay Griffiths'in Kanada-Amerika sınırında bulunduğunu söylediği yürüyen ağaçları hatırlatır. Bu ağaçlar “binlerce yıldır yükselen sıcaklıkları takip etmek için yavaş yavaş göç etmiş olmalarına rağmen, küresel ısınma tarafından alt edileceklerdir. Otuz yılda bir veya iki derecelik artış, onların yılda beş kilometre gitmesini gerektirecektir. Ağaçlar koşamaz. Ama endişe duyabilir.”³³ *Ormanda Ölüm Yokmuş*'ta doğanın canlılığına kanıt olarak bilim adamlarının yaptıkları birtakım çalışmalar, Yasemin ve Emin arasındaki sohbetlere yansır. Bunlardan biri, “ağaçların gövdelerine elektrik verilerek çevrelerinde

³² Latife Tekin, *age.*, s. 50.

³³ Jay Griffiths, *Tik Tak Zamana Kaçamak Bir Bakış*, çev. Ertuğ Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 197-198.

dolaşan insanlara tepki verip vermediklerini anlamak için deneyler yapılıyor”³⁴ olmasıdır. Roman kişilerinin ruhsal dünyalarının karşılıklarını bulmak üzere içinde gezindikleri orman, bitkilerin sadece bir varsayım olarak değil, aynı zamanda bilimsel olarak da hissî nitelikler gösterdiği büyük bir laboratuvar olarak tasavvur edilir.

Politik Bir Tavır Olarak Çevre Duyarlılığı

Latife Tekin eko-feminist dürtülerle yazdığı son romanı *Muinar*’da doğanın kentin yıkıcı etkisi altında ve erkekler tarafından tahrip edildiği fikrini politik bir duruş olarak benimsemiş ve dolayısıyla tabiatı kentin karşısında savunulması gereken bir şekilde konumlandırmıştır. *Muinar* tamamen erkeksiz bir anlatı olup, anlatıcı konumunda ve aynı zamanda kurgusal yazar olmasından ötürü Latife Tekin’in gerçek kimliğine de göndermeler içeren, bunun yanında yazarın düşüncelerinin taşıyıcısı olan Elime ile yüzlerce yıldır yaşayan bir “kocakarı” olduğu söylenen yaşlı Muinar arasındaki diyaloglar üzerine kurgulanmış bir romandır. Doğacı edebiyat anlayışının hâkim olduğu romanda İstanbul, roman kişilerinin bir yandan kaçtığı, öte yandan özlem duydukları bir mekândır. Başlangıçta çevreci duyarlılık katı bir muhalefet aracı olarak öne çıkmış, aynı zamanda yoğun politik göndermeler içeren eko-feminist/eko-sosyalist anlayışın hâkimiyeti vurgulanmış, romanın sonlarına doğru çevreci zihniyet kent-doğa karşılaştırmasına dönüşmüştür.

Doğa ile iç içe yaşamayı tercih etmiş bir yazar olarak Latife Tekin’in roman boyunca sürdürdüğü katı politik tutumu –ki bu muhalif tutum gücünü eko-feminizmden alır- romanın sonunda İstanbul ile tabiat karşılaştırmasında kaçınılmaz bir özlemin itirafına dönüşmüştür. Elime ile aralarında geçen diyaloglarda *Muinar*’ın İstanbul’u savunduğu göze çarpar. Bu özlem aynı zamanda Latife Tekin’in yaşamının büyük çoğunluğunu geçirdiği, fakat sonunda doğayla baş başa kalabileceği bir mekânı -kurumsal kimlik kazandıracak düzeyde-benimsediğinin de anlatıya yansımalarıdır. Yazar özlemini *Muinar*’a söyler:

“Burnumda tütüyor Elime, İstanbul’a laf söyletmem, yok durakları çalıntı, cadde mobilyaları taklit... Park düzenlemeleri yanlış, trafik eziyetinden filan söz etme bana, usandım bu laflardan... Yok içim boşalıyor, yok uğultusuyla dıştan yıkılıyorum, sınırlarımı bozacaksan vazgeçelim gitmekten...”³⁵

³⁴ Latife Tekin, *Ormanda Ölüm Yokmuş*, Everest Yayınları, İstanbul 2003. s. 109.

³⁵ Latife Tekin, *Muinar*, Everest Yayınları, İstanbul 2006. s. 236.

Muinar'ın eko feminist roman kişilerinin doğayı animistik bir yaklaşımla algılayışları, yazar olan Elime'nin ağaçla aralarındaki bilinç transferine tanık olduğu olayda görülür. Elime'nin üstüne meşe yapraklarının yürüdüğü düşüncesi içindeyken ağacın taze dallarından birinin kâğıdına uzanıp cümlelerini okuduğunu görmesinin, *Muinar*'ın ırmaktaki sarmaşıkların konuştuklarından söz etmesinin veya içinde yüzülen gölün kendilerini hatırlamasının animizme dayandırılması gerekmektedir. Latife Tekin'in kendisini "dünyanın neredeyse bir canlı olduğuna inanan ve aslında doğaya eklenerek yaşayan insanlara yakın"³⁶ hissetmesi romana yansıyan animist dünya görüşünü destekler niteliktedir.

Muinar'ın dayandığı tezlerin başında, dünyanın ekolojik dengesinin bozulmasının tek müsebbibi olarak erkeklerin görüldüğü eko-feminist; üretim - ekonomi ve endüstrileşme uğruna doğayı tahrip eden kapitalist düzene karşı çıkışı içeren eko-sosyalist anlayış gelmektedir. Erkeğin kadınlar üzerindeki tahakkümü ile doğa üzerindeki tahakkümünün koşut sayıldığı romanda, evrenin eril düzeninin yıkılması ve kadınlar tarafından tekrar yapılandırılması gerektiğine yönelik düşünceler geliştirilir. Romanın "kocakarısı" *Muinar*'ın, yok etmek istediği erkek egemen yapıyı ve eko-sistemi bozduğunu düşündüğü erkekleri oldukça sivri bir dil kullanarak, yer yer hakaretler ve küfürlerle eleştirmesi, Latife Tekin'in eko-sosyalist ve eko-feminist anlayışının romandaki izdüşümleridir.

Elime'nin kıyamet üzerine yazdığı öykü de endüstri ve teknolojinin tahrip ettiği dünyanın durumuna karşı ekolojik duyarlılığı konu alır. Anlatıcının, "Yerkabuğunun temel kayası olan granit, volkanik gazlarla dolu cepler yüzünden delik deşik olmuş durumda; bazalt tapınaklarıyla imparatorluklar yere serilmiş, koca kıtalar batmış. Kalbura çevirirsiniz sistemi, gaz dolu ceplerin gücünü, ciğerlerinizde hissedecek ölçüde aklınızı boşaltıp sırt sırta oturun bir!"³⁷ diye seslendiği kişiler dünya düzenini elinde bulunduran erkeklerdir.

Dünyadaki doğal dengenin erkekler tarafından yok edilmesi sadece yaşanan çağa özgü değildir. Romanın kadın karakterlerine göre destanlarda dahi dağları delen ve eriten, doğayla savaşan kadınlar değil, erkeklerdir. Dünya erkek mi, kadın mı diye düşünen roman kişileri dünyayı erkek, ay'ı kadın olarak nitelendirirler. Onların argümanları, erkeklerin doğayı ve

³⁶ Sema, Aslan, "Dile Dolanmıyorum Artık", (Söyleşi),
[http://www.
radikal.com.tr/radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=960429&Date=09.01.2010&CategoryID=40](http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=960429&Date=09.01.2010&CategoryID=40)

ET: 09.01.2010.

³⁷ Latife Tekin, *age.*, s. 40-41.

kadını aynı ölçüde tahrip ettikleri ve sömürdükleri yönündedir. Kurulan nükleer santraller, savaş teknolojileri, fabrikalar, teknolojik gelişmeler tümüyle erkeklerin egemen olduğu bir sistemin kurulmasına ve geliştirilmesine yöneliktir. Muinar, erkek eliyle geliştirilen bilim ve teknolojinin tabiatın dengeli işleyişine yaptığı olumsuz tesirleri sitemle anlatır:

“Sincapların kuyruğu kısaldı, ağaçlara çürütücü mantar aşıyorlar, soluyacak havanıza sahip çıkın, kıyamet belirtisi bunlar, dünya kurtarır kendini, insanları üstünden kaç defa silkelemiş, dört bucakta binlerce var bu işletmelerden, para gücüyle ilerliyor caniler, çalılarımızı mı sökecekler, öyle ya, atlasınlar sınırınızdan içeri, üç evlek ormanınız kalmış”³⁸

Tekin, ekolojik düzenin, kurulan tesislerin yarattığı tehlikeler karşısında yok oluşunun sonuçlarına da yine Muinar’ın uyarıları aracılığı ile değinir. İnsanın doğal vücut sisteminin durmadan bozulduğuna işaret eder ve buna sebep olarak gördüğü “boru hatları, fabrikalar, kömür havzaları, maden işletmeleri, nükleer tesislerin”³⁹ kapatılması gerektiğine ve insanın toprağa dönerek dünyanın “gönlünü alma” zamanının geldiğine vurgu yapar. Nitekim dünya, “derin bir kedere düşmüş”tür⁴⁰ ve insanı, kuşu, böceği gözden çıkarmak üzeredir. Latife Tekin, son romanının temel çıkış noktası olarak çevreci duyarlılığı ve kadın-doğa eşitliğini ele almasının sebebi olarak, dünyayı kadınların bu hale getirmedeğini; savaşları çıkaran, doğaya zarar veren, ırmakların yerlerini değiştirenlerin”⁴¹ erkekler olduğunu öne sürer.

Sonuç

Çevreci edebiyat eleştirisi, son dönem Türk edebiyatının öncü kalemlerinden Latife Tekin’in özellikle 1990’lı yılların sonundan itibaren yazdığı romanlarda önemli ölçüde nesnel karşılıklar içerir. Bunun yanı sıra ilk romanlarında da doğaya karşı kayıtsız olmayan yazarın beslendiği ana damar olan sözlü kültür, doğa ile insan arasındaki iletişimin özgün bir şekilde anlatılmasına olanak sağlamıştır. Tekin, ilk romanlarında insan-tabiat ilişkisini çoğu zaman doğaüstünü de yedeğine alacak şekilde anlatırken animizme göndermeler yapar. Tabiatın insan hayatı üzerinde etkin bir rolü olduğu fikrini başlangıç noktası olarak alan Tekin’in ilk dönem romanlarında tabiat kutsallık kazanmış ve romanlarındaki karakterler de kendilerini tabiatın bir parçası olarak görmek suretiyle onun gücünü kabullenmişlerdir. Doğa, Latife

³⁸ Latife Tekin, *age.*, s. 52.

³⁹ Latife Tekin, *age.*, s. 62.

⁴⁰ Latife Tekin, *age.*, s. 124.

⁴¹ Sema Kaygusuz, “Bir Kadın Manifestosu”, (Söyleşi), <http://www.gumuslukakademisi.org/lat-rop.htm> ET: 30.08.2009.

Tekin'in özellikle ilk romanı *Sevgili Arsız Ölüm*'de insanın öznesi olarak algılanmış ve bu şekilde işlevselleştirilmiştir. *Berci Kristin Çöp Masalları* ise yine sözlü kültürden ve geleneksel köy yaşamından yeni kopmuş olan insanların kentin kenar mahallesinde çevresel faktörlere ve doğanın gücüne ısrarla karşı koyma çabalarına odaklanmış, çöpten tepelere yine çöpten yapılmış evler kurarak oluşturmaya çalıştıkları yeni çevrede sağlıklı koşullar içindeki yaşamlarını konu edinmiştir. Bu romanda da doğal güçlerin bir mahallenin dönüşümü üzerindeki etkisine yer verilmiştir.

Tekin, *Ormanda Ölüm Yokmuş*'la başlayan ikinci dönem romancılığında; gittikçe artan çevre sorunlarına, iklim değişikliği ve ekolojik dengenin bozulmasına karşı duyarsız kalmadığını, bu tür güncel problemleri romanlarının kurgusal evrenine taşıyarak gösterir. Tabiatın insan eliyle tahrip edilmesinin önüne geçmeyi hedefleyen çevreci bilinç ve duyarlılıkla yazılan romanlar, modern kent yaşamının karşısına doğal yaşamı koyarak çevreci bir tavrın geliştirilmesi gereğine işaret eder. Bu doğrultuda *Unutma Bahçesi*'nde olduğu gibi ekolojik ütopyalara da yer veren yazarın son romanıyla tavrını daha da sertleştirdiği ve protest bir tutum takındığından söz etmek mümkündür. Doğanın insan eliyle yok edilmesine karşı duruşun feminizm ve sosyalizm gibi doktrinlerle bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan eko-feminist/eko-sosyalist tavrıyla yazar, sık sık sistemi ve erkek egemen düzeni katı bir muhalefet anlayışıyla eleştirir. Yoğun politik göndermeler içeren son romanı *Muinar*'ın erkek karakterlerden mahrum oluşu da yine feminizmin çevreci duyarlılıkla bir araya getirildiğinin göstergesidir. Türk edebiyatı için yeni bir teori olarak çevreci eleştiri, son dönemlerin önemli romancılarından olan Latife Tekin'in özellikle özümlediği, içselleştirdiği tabiat tutkusunu romanlarına yansıtma biçimlerinin incelenmesi açısından farklı bir bakış açısı geliştirilmesine imkân tanımaktadır.

Kaynaklar

Aydın, Metin, "Dilim Çılgılık, Islık Dili Olsaymış Keşke", (Söyleşi),

<http://www.karakutu.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=9128> ET:

25.01.2010

Bachelard, Gaston, *Uzamanın Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008.

- Balık, Macit, *Latife Tekin'in Romancılığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Ankara 2011.
- Berktaş, Fatmagül, “Ekofeminizm ya da Yüreğin İyimserliği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1996, sayı 4, s. 73-76.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Griffiths, Jay, *Tik Tak Zamana Kaçamak Bir Bakış*, çev. Ertuğ Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Güllü, Gül, “Çevreci Eleştiri ve Bir Uygulama”, *Varlık*, Temmuz 2002, s. 35-40.
- Karahan, Burcu, “Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi”, *Varlık*, Temmuz 2002, sayı 1138, s. 28-34.
- Kaygusuz, Sema, “Bir Kadın Manifestosu”, (Söyleşi), <http://www.gumuslukakademisi.org/lat-rop.htm> ET: 30.08.2009
- Okay, Esra Karaduman, “İçimizde Sonsuz Bir Ruh Var”, <http://www.remzi.com.tr/kitapGazetesi.asp?id=3&ay=2&yil=2007&bolum=1> ET: 04.09.2009.
- Özdağ, Ufuk, *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce*, Ürün Yayınları, Ankara 2005.
- Özdağ, Ufuk - Gökalp Alpaslan, G. Gonca, “Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl, 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Cilt 2, ed. Ülkü Çelik Şavk, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.
- Tamkoç, Günseli, “Ekofeminizmin Amaçları”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1996, sayı 4.
- Tekin, Latife - Toptaş, Hasan Ali, “Yazara Dil Gerekmez”, *Picus*, Ocak 2006, sayı 30, s. 26-35.
- Tekin, Latife, *Ormanda Ölüm Yokmuş*, Everest Yayınları, İstanbul 2003.
- Tekin, Latife, *Unutma Bahçesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Tekin, Latife, *Muinar*, Everest Yayınları, İstanbul 2006.
- Tekin, Latife, *Berci Kristin Çöp Masalları*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.
- Tekin, Latife, *Sevgili Arsız Ölüm*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.